

GIUSEPPE CAPRIOTTI, *Lo scorpione sul petto. Iconografia antiebraica tra XV e XVI secolo alla periferia dello stato pontificio*, Roma 2014, ss. 208 [seria: Collana Helicon di Monografie di Storia dell'Arte, red. Marco Gallo]

W malarstwie włoskim XV i XVI wieku poświęconemu chrześcijańskim wątkom ikonograficznym często występuje postać Żyda podczas wykonywania skandalicznych aktów wobec chrześcijan lub w kontekście odbierania kary za swoje profanacyjne działania. Innowierca zazwyczaj przedstawiony jest w pejoratywny sposób, z deformacjami twarzy i o odrażającym wyglądem. Recenzowana książka ilustruje szereg tematów ikonograficznych występujących na obszarze środkowej Italii (w przybliżeniu – obecne terytorium regionów Umbrii i Marche), zawierających wątek żydowski. Autor publikacji wymienia atrybuty Żyda, takie jak haczykowany nos, długa broda, sakiewka z pieniędzmi, spiczasty kapelusz, żółty znak lub czarny skorpion na ubraniu, które pozwalają na zidentyfikowanie Hebrajczyka w obrazach o tematyce chrześcijańskiej. Capriotti podaje konkretne przykłady malowideł powstałych na obrzeżach Państwa Kościelnego w okresie jego świetności i wskazuje na pewne osobliwości ikonograficzne w tych dziełach.

Giuseppe Capriotti jest badaczem sztuki nowoczesnej na Uniwersytecie w Macerata (region Marche, Włochy), gdzie wykłada ikonografię i ikonologię. Zajmuje się przede wszystkim motywami antycznymi w sztuce nowoczesnej, malarstwem i rzeźbą okresu *Risorgimento*, problematyką *sacrum* i *profanum*, malarstwem antyżydowskim i antytureckim. Bada renesansową twórczość artystów włoskich z regionu Marche w zakresie malarstwa i rzeźby. W 2000 r. uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy pt.: *Nei luoghi della paura. La peste e l'iconografia di San Sebastiano. Tra Marche e Umbria: „culture lignee” a confronto*. Jest autorem licznych artykułów oraz publikacji książkowych, m.in. *Per diventare Enea. Domenico Monti, Giovan Battista Carducci e l'interpretazione risorgimentale del Rinascimento* (Ankona 2010), *L'alibi del mito. Un'altra autobiografia di Benvenuto Cellini* (Genua 2013)¹.

---

¹ Na podstawie informacji zamieszczonych na okładce recenzowanej książki.

Giuseppe Capriotti w swojej ostatnio wydanej książce *Lo scorpione sul petto. Iconografia antiebraica tra XV e XVI secolo alla periferia dello stato pontificio* (Rzym 2014) przedmiotem badań uczynił serię obrazów o tematyce chrześcijańskiej zawierających żydowskie wątki ikonograficzne. Autor zastosował metodę używaną przez Aby Warburga, polegającą na zestawieniu obrazu i tekstu, jego zdaniem, zbyt rzadko wykorzystywaną przez współczesnych naukowców w prowadzonych przez nich różnorodnych badaniach. Capriotti utrzymuje, że analiza ikonograficzna obrazów dokumentuje stosunek chrześcijan do wyznawców judaizmu okresu *Quattrocenta* i *Cinquecenta*, i powinna być traktowana jako źródło historyczne na równi z tekstem pisanym (s. 10).

Recenzowania książki składa się z 8 rozdziałów, poprzedzonych *Spisem treści* i *Wstępem*, określającym metodologię autora w prowadzonych przez niego badaniach naukowych, których wyniki zostały zaprezentowane w publikacji. Zamknięcie książki stanowi zestawienie kolorowych ilustracji (s. 159-176), *Bibliografia* (s. 177-202) oraz *Indeks nazwisk* (s. 203-206).

W pierwszym rozdziale autor podejmuje próbę zdefiniowania pojęcia malarstwa antyżydowskiego². Wskazuje na źródła literackie: wątki biblijne i apokryficzne oraz pisma dotyczące męczeństwa Szymona z Trydentu, które inspirowały artystów tworzących malowidła o tematyce chrześcijańskiej. Giuseppe Capriotti dostrzega wspólne cechy obrazów antyżydowskich (*pittura antiebraica*), czyli malowideł sakralnych, eksponowanych w miejscach kultu chrześcijańskiego, ukazujących nienawiść Hebrajczyków do Jezusa, Maryi i chrześcijan, oraz tzw. obrazów zniesławionych (*pittura infamante*), popularnych we Włoszech w okresie renesansu, które prezentowały na ścianach miast lub innych miejsc publicznych wizerunki złodziei, zbrodniarzy celem wystawienia ich na pośmiewisko (s. 13-14). Analizując ikonografię renesansowych obrazów, autor koncentruje się nie tylko na wyróżnieniu atrybutów Żyda, ale także wyjaśnia i ich proveniencję (m.in. wywodzącą się z tradycji muzułmańskiej).

Kolejne rozdziały książki (II-VIII) poświęcone zostały konkretnym tematom ikonograficznym: zawierającym „wątek miłosierdzia”³, Zaśnięcie Maryi, Najświętszą Eucharystię, Ukrzyżowania, nauczanie Jezusa w świątyni, ikonografię Judasza oraz męczeństwo Szymona z Trydentu. Capriotti w ramach poszczególnych tematów omawia po kilka dzieł malarskich, szczególnie takich, które wyobrażają na obrazach Żydów. Przykładowo autor książki zwraca uwagę na pięciu Żydów w żółtych płaszczach i spiczastych czapkach (s. 47), ukaranych i upokorzonych,

---

² Określenie antyżydowskie należy rozumieć jako negatywne przedstawienie postaci Żyda (innowiercy) w ikonografii chrześcijańskiej, nie zaś wyrażającej postawę antysemityzmu.

³ Monte di Pietà – kasy zakładane przez franciszkanina Marco da Montegallo (1425-1496), udzielające ubogim pożyczek na niewielki procent, będące opozycją do wysokooprocentowanej lichwy stosowanej przez Żydów.

przedstawionych na XV-wiecznym obrazie *Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny* (Olivuccio di Ceccarello, Ankona, Pinacoteca civica „Francesco Podesti”). Znaki żydowskie ukazane zostały na obrazie przedstawiającym pokój bankiera i kobietę oddającą pod zastaw konsekrowaną hostię (Paolo Uccello, *Cud konsekrowanej hostii* [scena I], Urbino, Galleria Nazionale delle Marche). Kominek tego pokoju ozdobiony został trzema tarczami koloru żółtego, na których przedstawiono czarnego skorpiona, głowę Murzyna i ośmioramienną gwiazdę (s. 66). Judasz na malowidle Giusto di Gand, *Komunia Apostołów* (Urbino, Galleria Nazionale delle Marche), ubrany jest w rytualny płaszcz żydowski koloru żółtego (żydowski tallit zwykle jest białego koloru), kolor hańby, kolor Żydów (s. 70). W scenie *Ukrzyżowania* (Giovanni Boccati, Perugia, Galleria Nazionale dell’Umbria) Żydzi przedstawieni zostali w spiczastych czapkach, a czarnego skorpiona na żółtym tle zauważamy na tarczach, flagach trzymany przez jeźdźców czy na napierśniku konia (s. 91). Na fresku *Nauczanie Jezusa w świątyni* (kaplica Baglioni w kolegiacie Santa Maria Maggiore w Spello) Bernardino Pintoricchio zaprezentował uczonych żydowskich w strojach orientalnych, z przykuwającymi uwagę spiczastymi brodami i stożkowatymi czapkami. Jeden z Hebrajczyków pokazuje elegancką sakwę – według autora może to być lichwiarz pożyczający pieniądze (s. 108). W cyklu narracyjnym nastawy ołtarzowej przedstawiającym męczeństwo Szymona z Trydentu, autorstwa Pier Martino Fiammingo (Perugia, Galleria Nazionale dell’Umbria), Żyd Tobiasz ubrany jest w czarny płaszcz oznaczony na piersi żółtym znakiem w formie greckiej litery *gamma*. Niektórzy Hebrajczycy przedstawieni na tym obrazie mają długie spiczaste brody, inni charakterystyczne dla Żydów ubrania (s. 154).

Analiza ikonograficzna włoskich obrazów zaprezentowana w książce Capriottiego osadzona jest na solidnie przebadanej historii powstania malowideł. Ponadto autor publikacji porównuje dzieła sztuki, wskazuje na gesty, epizody, znaki i symbole oraz detale, które powtarzane są przez artystów. Capriotti wysuwa także tezy dotyczące powiązań ikonografii żydowskiej ze światem orientalnym (wynikających z rozwijającego się wówczas handlu morskiego w Wenecji) oraz wyjaśnia ich znaczenie (m.in. głowa Murzyna oznacza niewiernego muzułmanina, a w odniesieniu do Żydów niewiernego względem nauki Chrystusowej – s. 66). Autor wskazuje również, że niektóre znaki (czarny skorpion, żółty znak na piersi, spiczasta czapka) są charakterystyczne dla oznaczenia Żydów w malarstwie włoskim XV i XVI wieku.

Giuseppe Capriotti w prowadzonych badaniach wielokrotnie powołuje się na źródła archiwalne, które pozwalają mu dogłębnie wnikać w problematykę zawartą w malowidłach. Posiada on szeroką wiedzę z zakresu sztuki włoskiej oraz ikonografii antyżydowskiej, którą w umiejętny sposób wykorzystuje, by w sposób syntetyczny i jasny przedstawić problemy w recenzowanej książce. Struktura publikacji oraz zawartość treściowa jej poszczególnych fragmentów służy realizacji założonego przez

autora celu pracy. Z pewnością zaprezentowana problematyka wymaga dalszych badań⁴, a książka jest dobrą bazą wyjściową do następnych poszukiwań.

Książka jest bogato ilustrowana. W tekst włączone zostały 62 ilustracje czarno-białe, natomiast na końcowych stronach książki opublikowano 35 fotografii kolorowych. Obrazy te są reproduktowane w całości, natomiast ważne elementy dzieł sztuki zostały podkreślone poprzez zamieszczenie ilustracji przedstawiających detale. Każda fotografia posiada jasno sformułowany podpis, ze wskazaniem autora, tytułu oraz miejsca przechowywania dzieła.

Recenzowana książka jest przykładem rzetelnie przeprowadzonych badań nad postawionym problem naukowym, z uwzględnieniem osiągnięć wielu dziedzin wiedzy oraz z zachowaniem poprawności metodologicznej. Z pełnym przekonaniem można ją zarekomendować wszystkim Czytelnikom, szczególnie interesującym się sztuką włoską i ikonografią chrześcijańską. Publikacja ta dostępna jest zarówno w wersji papierowej, jak i w formie e-book'a. W przyszłości przydatne byłoby przetłumaczenie jej na język polski i rozpowszechnienie na polskim rynku.

Ks. Stanisław Gurba
Instytut Historii Sztuki KUL

---

⁴ Sam autor książki tuż po jej opublikowaniu dostrzegł pewne niedoskonałości i potrzebę kontynuowania badań nad tymi zagadnieniami (informacja na podstawie prywatnej rozmowy z Giuseppem Capriottim, dn. 17 sierpnia 2014).